

Izvorni znanstveni članak
316.644 - 053.81(497.59)“199”:94
316.644 - 053.81(497.59)“199”:323.1
Primljeno:

Sociopolitička očekivanja mladih u Hrvatskoj u modelu povijesne svijesti

NEBOJŠA BLANUŠA*

Sažetak

Unutar teorijskog okvira i operacionalnog modela povijesne svijesti te rezultata istraživanja međunarodne studije u 27 europskih zemalja iz 1995. godine i ponovljenog istraživanja u Hrvatskoj u 2000. godini, autor razmatra probleme strukture i objašnjenja socio-političkog očekivanja mladih u pogledu budućnosti Hrvatske. Rezultati provedenih analiza ukazuju (1) da se struktura takvih očekivanja može objasniti jednim generalnim faktorom *socio-političkog pesimističnog/optimističnog očekivanja budućnosti Hrvatske*. Takva je struktura sukladna očekivanjima koje mladi iz ostalih europskih zemalja iskazuju u pogledu budućnosti vlastite zemlje. U odnosu na druge europske zemlje, obje generacije mladih u Hrvatskoj 1995. pripadaju skupini koja iskazuje optimistične procjene. Isti zaključak u pogledu razlika važi i za uzorke iz 2000., osim u pogledu učenika srpske nacionalnosti u Podunavlju koji na obje razine usporedbe predstavljaju najpesimističniju skupinu. (2) “Percepcijama sadašnjosti” može se objasniti od 8 do 20% varijance varijable očekivanja mladih. Između dviju generacija značajno se smanjuje prediktivna snaga etničko-religijske vrijednosne orijentacije, dok je konstantno prisutan utjecaj atribucije materijalnih razlika nepravdama u društvu. U pogledu međunacionalnih razlika u Podunavlju čini se da su suprotna očekivanja dijelom posljedica identičnog ideološkog obrasca etnocentrizma, te ukazuju na reprodukciju stavova koji su se generirali u vrijeme raspada SFRJ. “Predodžbama o prošlosti” uspjele se objasniti između 13 i 32% varijance kriterijske varijable. U većini se uzoraka kao najbolji pojedinačni prediktor pojavljuje kritičnost prema demokraciji kao povijesnom produktu, osim kod učenika srpske nacionalnosti u Podunavlju, što uz ostale prediktore ukazuje da se očekivanje budućnosti Hrvatske kod ovih učenika ne temelji na percepciji demokratskih procesa i odražava manje povjerenje u demokratske institucije Republike Hrvatske.

Ključne riječi: povijesna svijest, predodžbe o prošlosti, percepcija sadašnjosti, očekivanje budućnosti, mladi, Hrvatska, međunacionalne razlike

* Nebojša Blanuša, znanstveni novak na projektu *Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj* na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

Uvod

Jedno od osnovnih civilizacijskih dostignuća u psihološkom smislu jest mogućnost sagledavanja šire prostorne i vremenske perspektive (usp. Elias, 1996.: 492). U odnosu na ne tako daleku prošlost, danas živimo u svijetu koji je puno gušće premrežen komunikacijskim kanalima. Procesima svakodnevne globalne razmjene stječemo nova znanja i predodžbe (i mijenjamo stare) o mnogima, za naše prethodnike, nedostupnim kulturama, ljudima i društvenim procesima. Svijet tako doživljajno postaje manjim. S druge strane, suočeni s velikom količinom različitih informacija – koje nastojimo kategorizirati i osmisлити u funkcionalne sheme – nužno reduciramo pojavni svijet i često se oslanjamo na tradicionalne ili dominantne stereotipne interpretacije. U području društvenih odnosa, od interpersonalne do međunarodne razine, problem tih simplifikacija – koje su često značajan čimbenik pojava od nerazumijevanja do ratova – veći je time što živimo u diferenciranijem društvu sve višeg stupnja međuovisnosti njegovih dijelova. Klatno društvenog rascjepa koje se, primjerice u europskim zemljama ljuđa po putanji između nastojanja za integracijom i straha od gubitka suverenosti i nacionalnog identiteta umnogome je određeno takvim petrificiranim obrascima socijalnog percipiranja u funkciji zadovoljenja različitih socijalnih potreba ili političkih interesa. U tom pogledu osobito su važna pitanja kako ljudi gledaju na budućnost vlastite zajednice, u kolikoj su mjeri ti koncepti budućnosti specifični i koliko kompatibilni s očekivanjima drugih zajednica? Koliko su takva očekivanja utemeljena na vrijednosnom sustavu, percepciji aktualnih zbivanja u društvu itd.? Nadalje, važno je pitanje kako interpretacije kolektivnih iskustava iz prošlosti – značajne za samodefiniranje nacije (usp. Pennebaker i sur., 1997.: 5) i odnose s drugima – oblikuju nade i strahovanja o budućnosti vlastite egzistencije?

Kratkovidno je razmišljanje koje probleme europskih integracija vidi samo u institucionalnim, pravnim i ekonomskim aspektima (Angvik/Borries, 1997.: A20) i ne uzima u obzir činjenicu da svaka država sa svojim kulturalno-povijesnim specifičnostima pridonosi daljnjoj kompleksnosti sustava i nameće nova pitanja upravljanja razlikama. Također, ne smiju se zaboraviti ni poteškoće u društvenoj integraciji unutar pojedinih država kao posljedice sociokulturalne heterogenosti – posebice mladih demokracija Istočne Europe sa snažno prisutnom “autoritarnom tradicijom” (Šiber, 1992.: 93).

U tom smislu, problemi s kojima se Hrvatska suočavala u kontekstu promjene političkog poretka, državnog osamostaljenja, rata i ostalih tranzicijskih procesa, koji su snažno destabilizirali funkcioniranje cjelokupnog društva u zadnjih desetak godina, daju novo značenje pitanjima o konceptima budućnosti i njihovoj kulturalno-povijesnoj uvjetovanosti. Navedeni procesi zahtijevali su, osim fizičke i simboličku prilagodbu na turbulentna zbivanja, oblikovanje novog sustava društvenih vrijednosti i rekonstrukciju povijesti. Osim toga, negativni trendovi u političkom i društvenom životu uopće¹ evidentno su proizvodili osjećaj bespomoćnosti, nepovjerenje u državne institucije, percepciju poremećenosti vrijednosnog sustava, te gubitak perspektive, ukratko – društveni pesimizam. U tom pogledu mladi ljudi imaju poseban položaj, s jedne strane kao oni koji, prolazeći kroz intenzivno i najformativnije razdoblje socijalizacije “nose najjasniji

¹ O tome podrobnije u Kasapović, 2001.

pečat određenog vremena”, tj. najneposrednije reproduciraju aktualna zbivanja, i s druge strane, kao oni koji, napuštajući marginu društva, ulaze u prostor društvene i političke odgovornosti. Potencijali koje sa sobom unose u svijet odraslih u formi socio-političkih mišljenja, nastali ili na temelju izravnoga generacijskog iskustva ili usvojenih dominantnih društvenih interpretacija, mogu postati trajnijim obilježjima jedne političke kulture. S druge strane, određena mišljenja mogu predstavljati tek funkcionalnu reakciju na novonastale okolnosti koje se mijenjaju s promjenom situacije. Kako su se strukturirala i mijenjala sociopolitička očekivanja među dvjema generacijama mladih u Hrvatskoj² i kako su bila utemeljena u vrijednostima i političkim stavovima s jedne, i interpretacijama prošlosti s druge strane – odnosno, koliko su odražavala procese s kojima se zemlja u tom razdoblju suočavala, a koliko neke trajnije karakteristike socijalnog mentaliteta, problemi su kojima ćemo se baviti u ovom radu.

Ove probleme razmatramo unutar teorijskog koncepta i operacionalnog modela povijesne svijesti (Angvik/Borries, 1997.) kao odnose između njegovih temeljnih dimenzija – subjektivnih orijentacija o kolektivnoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. U nastavku dajemo detaljnije objašnjenje ove teorijske koncepcije.

Socijalizacijski proces – osnova povijesne svijesti

Učinci socijalizacije u pogledu doživljavanja pripadnosti određenim kulturnim, nacionalnim, svjetonazorskim, političkim, i inim krugovima ljudi, oblikuju ljudsku svijest, tj. doživljavanje vlastitih uloga i konstelacije mišljenja koja se uz njih vežu, prema kojima se vodimo i iz kojih nastupamo u različitim situacijama i međuodnosima s drugim ljudima. Važan aspekt svakog procesa socijalizacije jest njezina vremensko-prostorna partikularnost. Ona se uvijek oslanja na akumulirano znanje prethodnih naraštaja, oblikuju je dominantni društveni procesi određenog razdoblja i omeđenih teritorija i uvijek je protkana ideologijama svoga vremena. To osobito vrijedi za socijalizaciju odnosa prema prošlosti.

Svako društvo veliku pozornost poklanja svojoj povijesti kao referentnom okviru ustroja, generiranja normi i vrijednosti, kulturalnih postignuća i budućeg djelovanja. Daleko od puke kronologije prethodnih naraštaja, povijest kao osmišljena prošlost u formi narativnih struktura povezuje nizove događaja u kauzalitet čiji su osnovni psihološki ishodi doživljaji kontinuiteta i promjena u postojanju neke zajednice, pa i čitavog svijeta. Povrh toga, svaki kontakt s prošlošću proizvodi kako doživljaj familijarnosti, tako i doživljaj različitosti i distancije u odnosu na ljude i pojave koje nastojimo razumjeti (Wineburg, 2001.: 3). Svakodnevnim doticajem s povijesnim sadržajima³ – od značenja pojedinih dana u kalendaru, obiteljskih pripovijesti, znanja stečenog povijesnim obrazovanjem, sjećanja na događaje koji se prikazuju bitnim za kolektivnu egzistenciju, sim-

² Kako je riječ o dvama istraživanjima na srednoškolicima, jednom provedenom 1995. a drugom 2000. godine, prvu bismo generaciju mogli nazvati “ratnom”, a drugu “poratnom” ovisno o općem kontekstu u kojem su se socijalizirali.

³ Ovdje bi se moglo navesti mnogo primjera s obzirom na to da svaka pojava nužno ima svoju vremensku dimenziju.

bola prošlosti u spomenicima i građevinama itd., do interpretacija koje se nerijetko rabe i zlorabe u dnevnopolitičkim nadmetanjima – stječu se određene psihosocijalne dispozicije koje predstavljaju strukturne elemente forme mišljenja koje jednim imenom možemo nazvati “povijesnom svijješću”.

Od teorijskog koncepta do empirijskog projekta

Ovaj se teorijski konstrukt odnosi ponajprije na način na koji pripadnici određene grupe na prostoru na kojem žive doživljavaju vlastitu kolektivnu prošlost kao osnovu za razumijevanje sadašnjosti i zamišljanje budućnosti (usp. Macdonald/Sharon, 2000.: 35). On je već dugo prisutan u literaturi njemačkog govornog područja⁴ i razmatran u okviru problematike društvenog razvoja, povijesnog obrazovanja i političke kulture, te predstavlja svojevrsno preusmjerenje povijesnih analiza s onoga “što se dogodilo” na načine percipiranja i shvaćanja povijesti i njihove povezanosti s razumijevanjem sadašnjosti i usmjerenjem u budućnosti (Macdonald/Sharon, 2000.: 10). Naglašavanjem povezanosti kognitivnih, kulturalnih, socijalnih i političkih dimenzija povijesnog rezoniranja, istraživanje povijesne svijesti postalo je interdisciplinarnim u pravom smislu te riječi. U tom je pogledu jedno od osnovnih pitanja u kontekstu europskih, ali i integracija unutar pojedinačnih društava – koliko se putem povijesnog obrazovanja mogu prevladati sukobi iz prošlosti, te unaprijediti tolerancija i nenasilje, kao i pravo na kulturnu raznolikost i autentičnost.

Potaknuta ovim idejama prva empirijska pilot-istraživanja povijesne svijesti mladih započimju 1988. u Njemačkoj⁵ i 1990. godine u Norveškoj⁶ te se do 1995. godine razvila široka istraživačka mreža koja je rezultirala velikom komparativnom studijom u 27 zemalja Europe, uključujući i Hrvatsku i tri zemlje Bliskog Istoka. U istraživanju je sudjelovalo više od 32.000 ispitanika, uglavnom učenika prvih razreda srednjih škola⁷. Cilj studije bilo je dobivanje neposrednog uvida u odnos mladih prema povijesti kao školskom predmetu kao i u sadržaje povijesne svijesti u različitim europskim zemljama. Zajednički instrument, razrađen kroz preliminarne studije obuhvaćao je 48 grupa problema operacionaliziranih u ukupno 281 varijablu, mjerene uglavnom na Likertovim skalama stavova. U jesen 2000. godine istraživanje je ponovljeno u Hrvatskoj.

⁴ Njem. *Geschichtsbewußtein*.

⁵ Voditelj projekta u Njemačkoj je bio Bodo von Borries, - profesor didaktike povijesti, Sveučilište u Hamburgu.

⁶ Voditelj projekta u Norveškoj bio je Magne Angvik, Senior predavač povijesti, Bergen College of Higher Education.

⁷ Kako su istraživači smatrali da je važnija dob od 15 godina, nego jesu li u srednjoškolskom ili osnovnoškolskom sustavu obrazovanja, u nekim je zemljama istraživanje provedeno u devetom razredu osnovne škole.

Operacionalizacija teorijskog modela povijesne svijesti

Povijesna svijest operacionalno je definirana kao “(...) kompleksna povezanost interpretacija prošlosti, percepcija sadašnjosti i očekivanja u budućnosti u pogledu osmišljavanja iskustva u vremenu i iskustva promjene u narativnoj strukturi.” (Jeismann, 1985.,1990.; Rüsen, 1989., 1994.; u Angvik i Borries, 1997.: A36). Povijest – kao sadržaj povijesne svijesti – mentalni je konstrukt, osmišljavanje prošlosti koje omogućava razumijevanje sadašnjosti i orijentaciju vlastitog života u promjenama od prošlosti do budućnosti, odnosno “koherentna struktura temporalnih odnosa” (Rüsen, 2001.: 5) između navedenih dimenzija povijesne svijesti.

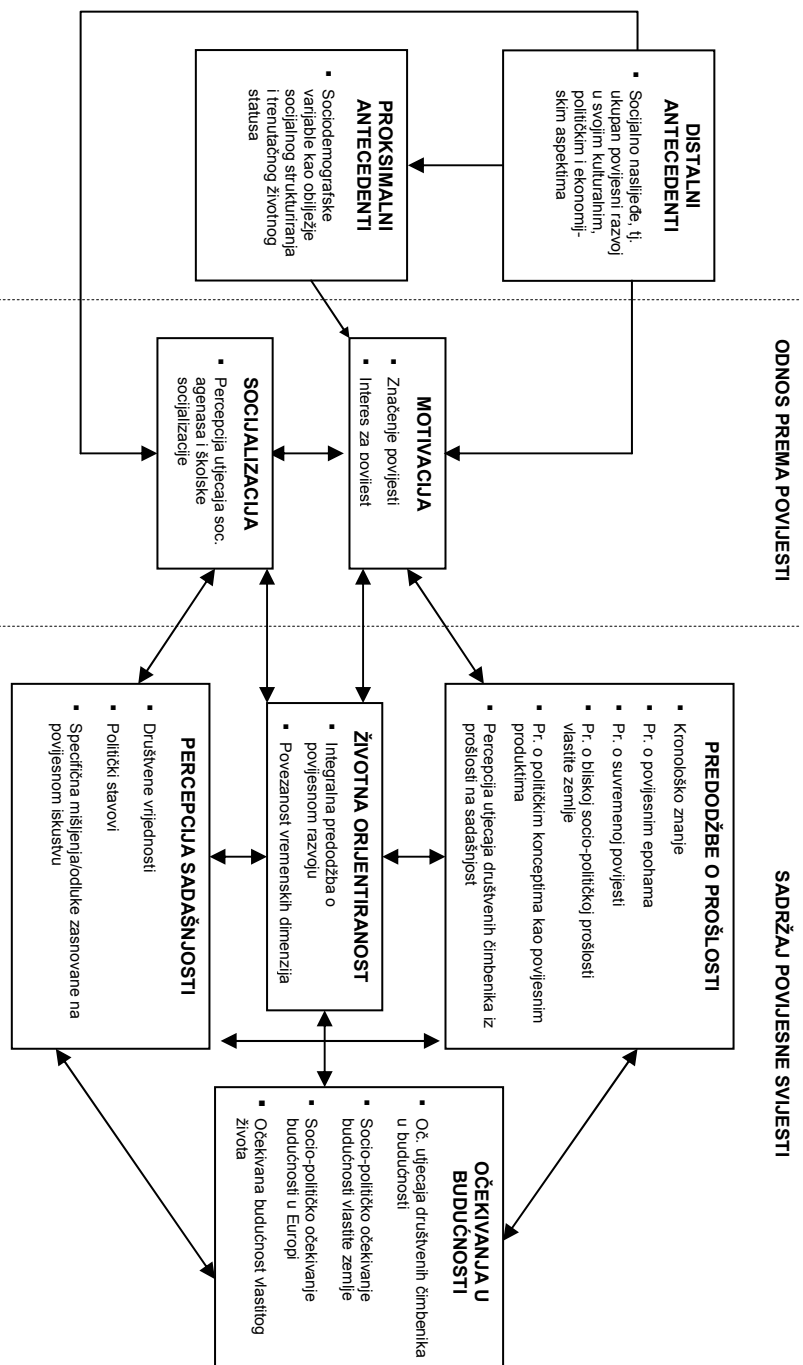
Svaka od dimenzija povijesne svijesti operacionalizirana je preko većeg broja tvrdnji, a svaka tvrdnja formulirana je na određenoj razini apstrakcije, kako bi se u svim zemljama, koje nužno imaju različit povijesni razvoj obuhvatili istovrsni sadržaji. Osnovne dimenzije povijesne svijesti i njihovi elementi prikazani su na *slici 1*.

Kao što model prikazuje, istraživane varijable podijeljene su u dvije osnovne skupine: varijable odnosa prema povijesti i varijable sadržaja povijesne svijesti. Uz to su u istraživanju bili uključeni i standardni indikatori sociodemografskih karakteristika ispitanika koje u modelu prikazujemo kao proksimalne antecedente. U prikaz je također uključena i skupina distalnih antecedenta, koji u obliku socijalnog naslijeđa – odnosno “onoga što svaka nova ljudska generacija zatječe dolaskom na svijet” (Zvonarević, 1989.: 77) – formiraju i preoblikuju povijesnu svijest kako različitih prostora, tako i različitih generacija. Kako je ovdje primarni cilj prikaz osnovnih dimenzija i varijabli modela, izostavljena su ponašanja kao ishodi, te aktualni situacijski utjecaji koji se bez problema mogu uklopiti u model.

Varijable *odnosa prema povijesti* zamišljene su kao medijatori između distalnih i proksimalnih antecedenta s jedne strane i sadržaja, tj. stečene strukture povijesne svijesti s druge. Unutar ove skupine jedan dio varijabli predstavlja indikatore karakteristika socijalizacijskog procesa, u formi percepcije utjecaja različitih socijalizacijskih agenasa povijesti⁸, dok se drugi dio odnosi na motiviranost, tj. značenje povijesti za ispitanika/cu i njegov/njezin interes za razdoblja, teme i povijest manje ili više udaljenih geografskih područja.

Sukladno općoj operacionalnoj definiciji povijesne svijesti, varijable sadržaja povijesne svijesti podijeljene su u tri skupine, analogno vremenskim dimenzijama, tj. na predodžbe o prošlosti, percepciju sadašnjosti i očekivanja u budućnosti. Uz to, četvrta skupina varijabli sadržava integralnu predodžbu o povijesnom razvoju, te izvedene varijable iz usporedbe predodžbi o prošlosti i očekivanja u budućnosti – čineći tako dimenziju *opće životne orijentiranosti*.

⁸ Riječ je o preferencijama i povjerenju u tekstualne i vizualne medije, muzeje, povijesne građevine, vlastite pretke i nastavnike, s tim da je posebno ispitana percepcija sadržaja i didaktičkih metoda u srednjoškolskoj nastavi povijesti.

Slika 1.: Osnovni model povijesne svijesti

Poveznice (u obliku strelica) pojedinih dimenzija u većini su slučajeva prikazane dvostruko, što pokazuje dinamičnost njihova međuodnosa. Tako npr. uz to što različite interpretacije prošlosti utječu na različita očekivanja u budućnosti, moguće je i obratno. Specifični koncepti o budućnosti mogu selektivno utjecati na doživljaj sadašnjosti i prošlosti (Borries, prema Leeuw-Roordu, 1998.: 18). Sukladno tome, uspostavljanje konzistentnog odnosa među pojedinim dimenzijama također je jedna od pretpostavki ovoga modela.

Uz analizu postavljenih problema, prikazani teorijski okvir i njegova operacionalizacija preko instrumentarija studije *Youth and History* omogućava razmatranje velikog broja analitičkih pitanja koja znatno prelaze okvire ovog rada. U teorijskom pogledu ovaj rad predstavlja tek jednu od mogućih i parcijalnu analizu osnovnih dimenzija povijesne svijesti, usmjerenu ponajprije na otkrivanje nekih kulturalno-psiholoških odrednica projekcija budućnosti kod mladih ljudi.

Ciljevi istraživanja

U ovome radu namjeravamo utvrditi:

1. Kako su strukturirana očekivanja mladih u pogledu života u Hrvatskoj u sljedećih 40 godina i postoje li razlike u tim strukturama, kako među dvjema generacijama tako i među korištenim uzorcima u 2000. godini. S ciljem proširenja konteksta usporedbe također će nas zanimati sukladnost strukture i izraženosti očekivanja koja mladi u europskim zemljama izražavaju u pogledu budućnosti vlastitih zemalja.
2. U kojoj se mjeri i putem kojih varijabli iz skupina “percepcija sadašnjosti” i “predodžbi o prošlosti” mogu predviđati očekivanja mladih u pogledu budućnosti života u Hrvatskoj, te postoje li kakve razlike u tom pogledu među generacijama i uzorcima iz 2000. godine.

Metoda

Postupak provedbe istraživanja

Terenska faza istraživanja velike međunarodne komparativne studije *Youth and History* provedena je u 30 zemalja tijekom čitave 1995. godine. U Hrvatskoj je trajala od 6. veljače do 16. ožujka, dok je u 2000. godini istraživanje provedeno od 15. studenog do 5. prosinca. Sudjelovanje je bilo potpuno anonimno, kako na razini škola, tako i pojedinih učenika. U Hrvatskoj su u prvoj generaciji samo dva učenika odbila suradnju, dok je u drugoj istraživanje provedeno bez odbijanja. Za vrijeme dva školska sata učenici su u nazočnosti provoditelja istraživanja i predmetnog nastavnika odgovarali na upitnik.

Uzorci ispitanika

Ciljna populacija bili su učenici prvih razreda srednjih škola, većinom petnaestogodišnjaci. Teorijski razlozi izbora ove populacije vezani su uz stanovitu formiranost političkih stavova i odnosa prema povijesti (Angvik/Borries, 1997.: A27) u toj dobi, odnosno namjere zahvaćanja one dobne populacije koja optimalno reproducira postojeću društvenu svijest (Šiber, 1996.: 113).

Ukupni europski uzorak korišten u istraživanju iz 1995. godine po svakoj je zemlji brojio između 829 (Švedska) i 2.107 (Njemačka) ispitanika i stratificiran je unutar svake zemlje sukladno dotičnom školskom sustavu i heterogenosti populacija⁹ s ciljem dobivanja što veće reprezentativnosti i, tamo gdje je to bilo moguće, zahvaćanja dovoljnog broja pripadnika etničko-jezičnih manjina za "ozbiljnije" statističke analize.

Razlog velike zainteresiranosti za manjine jest u činjenici osobitosti njihovoga socijalnog naslijeđa u odnosu na većinsku populaciju kao i mogućih razlika u značenju istih događaja u prošlosti iz kojih mogu proizlaziti nerijetko konfliktne koncepcije o sadašnjosti i perspektive budućnosti. U tom pogledu međunacionalni sukobi na tlu Hrvatske imaju osobito značenje. Stoga smo u 2000. godini pokušali posebno zahvatiti pripadnike dviju najvećih nacionalnih manjina u Hrvatskoj – srpske u Podunavlju, s kojima Hrvati dijele blisko konfliktno iskustvo, i talijanske u Istri, koja s većinskom grupom dijeli dugotrajnije miroljubive odnose.

U *tablici 1* navedene su veličine uzoraka korištenih u istraživanju u Hrvatskoj. U obje generacije uzorci su stratificirani s obzirom na regiju i vrstu škole¹⁰, dok su konkretne škole i razredi unutar ovih kategorija birani po slučaju. 1995. godine istraživanje je provedeno na ukupno 36 razreda u 18 škola, a 2000. na 40 razreda u 37 škola.

Tablica 1: Broj ispitanika po godištu i poduzorcima

Godište istraživanja	1995.	2000.			UKUPNO
		Reprezentativni	Podunavlje	Talijanske škole	
Broj ispitanika	1.025	803	226	112	2.166

Kako je istraživanje iz 1995. godine pripremano i provedeno prije vojno-redarstvenih akcija Bljesak i Oluja, odnosno prije reintegracije Podunavlja, istraživanjem nisu mogla biti obuhvaćena tada okupirana područja. Međutim, hrvatski su učenici iz tih područja kao prognanici pohađali srednje škole u drugim dijelovima zemlje, tako da opravdano možemo pretpostaviti da su i oni obuhvaćeni, premda nisu posebno registrirani u istraživanju. Budući da je srpsko stanovništvo u okupiranim područjima zapadne Slavonije, Like, Banovine, Korduna i dijelova zadarskog i šibenskog zaleđa prije bilo

⁹ Npr. u Italiji je uz osnovni korišten i poseban uzorak u Južnom Tirolu sukladno trima jezičnim skupinama.

¹⁰ Riječ je o podjeli na gimnazije, četverogodišnje i trogodišnje stručne škole.

nedostupno, a nakon oslobođenja se u velikoj većini iselilo, te smo ispitanike izgubili u objema generacijama, za razliku od Podunavlja.

U istraživanju iz 2000. godine prvo je provedeno uzorkovanje za reprezentativni uzorak koji ćemo koristiti u općoj usporedbi generacija. Kako bi se dobio što točniji uzorak, sukladno bazi podataka o srednjim školama Ministarstva prosvjete i školstva, utvrđen je broj i postotak svake od vrsta škola unutar pet regija¹¹, te su nakon toga po slučaju izabrane škole unutar navedenih kategorija. U dobivenom uzorku nije bilo niti jedne škole na jeziku talijanske manjine, odnosno niti jedne škole iz Podunavlja.

Po istom smo principu odredili uzorke škola u Podunavlju (u ovom području sve spadaju u kategoriju srednjih škola u kojima se nastava u nekim razredima održava na jeziku srpske manjine) i škola na jeziku talijanske nacionalne manjine u Istri.

U konačnom uzorku u Podunavlju od 226 ispitanika, njih 125 bilo je srpske, a 91 hrvatske nacionalnosti. U talijanskim školama nismo uspjeli zahvatiti toliki broj pripadnika talijanske manjine (samo njih 36). Razlog tome je, uz malu ukupnu proporciju u odnosu na cjelokupno stanovništvo, velika atraktivnost talijanskih škola u Istri, tako da većinu čine učenici hrvatske nacionalnosti. Stoga ćemo u većem dijelu daljnje analizi sve ispitanike iz talijanskih škola analizirati zajedno.

Rezultati i rasprava

Struktura sociopolitičkih očekivanja od budućnosti vlastite zemlje

Da bismo odgovorili na prvi problem, proveli smo zasebne faktorske analize¹² po navedenim uzorcima ispitanika na 36. pitanju koje je glasilo: “Što očekuješ, kakav će biti život u Hrvatskoj¹³ za 40 godina?”. Čestice na kojima je izražavana procjena na skali od 5 stupnjeva, od “vrlo nevjerovatno” do “vrlo vjerovatno” navedene su u *tablici 2*.

Dobiveni rezultati na razini pojedinih uzoraka u Hrvatskoj, na razini devet klastera europskih zemalja¹⁴ i za sve uzorke uzete zajedno upozoravaju na postojanje jednoga generalnog faktora koji objašnjava približno 40 % varijance promatranih varijabli (*Tablica 2*). Koeficijenti kongruencije (Fulgosi, 1984.: 292) među faktorima različitih hrvatskih uzoraka veći su od 0,98, dok se za europske klastere uzoraka kreću iznad 0,94, što pokazuje da je ovakva struktura očekivanja budućnosti vlastite zemlje vrlo stabilna.

¹¹ 1 – Zagreb i okolica, 2 – Lika, Kordun i Banovina, 3 – Istra, Primorje i Gorski kotar, 4 – Slavonija, 5 – Dalmacija.

¹² Metoda glavnih komponenata unutar statističkog paketa SPSS 8.0. Zbog jednostavnosti, komponente ćemo u daljnjem tekstu nazivati faktorima.

¹³ Isto pitanje s imenom zemlje gdje se istraživanje provodilo postavljeno je svakom uzorku ispitanika.

¹⁴ Korišteni klasteri dobiveni su u analizi cjelokupnih rezultata iz 1995. Podijeljeni su na nordijske zemlje, istočnu Europu, srednjoistočnu Europu, središnju zapadnu Europu, Iberiju, Veliku Britaniju, Francusku, Češku, Grčku, Tursku, Arape (Palestinci i arapski Izraelci) i Izrael (Židovi). Posljednja tri nismo koristili u svojim analizama zbog primarnog interesa za europske zemlje. Postupak izračunavanja klastera opisan je u Angvik/Borries (1997.: A50).

Tablica 2: Faktorska struktura socio-političkih očekivanja mladih u pogledu budućnosti Hrvatske i zajednička europska struktura¹⁵

36. Što očekuješ, kakav će biti život u (ime zemlje) za 40 godina? ¹⁶	1995.	2000. reprezentativni uzorak	2000. Podunavlje Hrvati	2000. Podunavlje Srbi	2000. talijanske škole	zajednička hrvatska struktura	Zajednička europska struktura	
a. Miroljubiv	-0,668	-0,692	-0,685	-0,594	-0,411	-0,673	-0,654	
c. Izrabljiv od neke strane države	0,604	0,668	0,606	0,523	0,780	0,639	0,589	
d. Napredan i bogat	-0,635	-0,628	-0,742	-0,708	-0,596	-0,652	-0,573	
e. Demokratski	-0,551	-0,573	-0,575	-0,499	-0,542	-0,571	-0,379	
f. Zagađen	0,509	0,422	0,533	0,662	0,421	0,469	0,460	
g. Razdiran sukobima između bogatih i siromašnih	0,647	0,677	0,635	0,703	0,705	0,658	0,697	
h. Razdiran sukobima među etničkim zajednicama	0,708	0,672	0,725	0,728	0,690	0,688	0,679	
Karakteristični korijen	2,696	2,736	2,932	2,839	2,575	2,738	2,406	
% obj. Var	38,52	39,09	41,88	40,56	36,79	39,12	34,37	
KMO	0,747	0,754	0,650	0,701	0,685	0,760	0,720	
Bartlettov test zn. korel. Matrice	χ^2	1.505	1.194	140	294	164	3.292	29.093
	Df	21	21	21	21	21	21	21
	Sig.	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Dobiveni faktor je bipolarne naravi te su oni atributi koji upozoravaju na negativne osobine društva (sukobi među etničkim zajednicama, sukobi između bogatih i siromašnih, eksploatacija i zagađenost) njime pozitivno zasićeni, dok su ostala tri pozitivna atributa njime negativno zasićena. Visoka zasićenja svih čestica prvim faktorom pokazuju to da se one kao aspekti društvenog i političkog života doživljavaju kao međusobno povezane pojave koje, ovisno o svojem smjeru pridonose stvaranju općega negativnog, odnosno pozitivnog, očekivanja budućnosti u Hrvatskoj, kao i u ostalim istraživanim zemljama. Sukladno sadržaju čestica i općem smjeru faktorskih

¹⁵ Zajednička europska struktura predstavlja faktor dobiven na svim uzorcima, i onima iz 1995. i hrvatskim uzorcima iz 2000. godine.

¹⁶ Kako je *item* (b) prenapučen stanovništvom bio vrlo malo zasićen generalnim faktorom i time remetio jednostavnu strukturu, izbačen je iz daljnje analize.

zasićenja, ovaj smo faktor nazvali *socio-političko pesimistično/optimistično očekivanje u pogledu budućnosti Hrvatske*, odnosno *vlastite zemlje* za zajednički faktor svih uzoraka. U daljnjim analizama u ovome radu varijanca ovih dvaju faktora bit će predmetom našeg interesa.

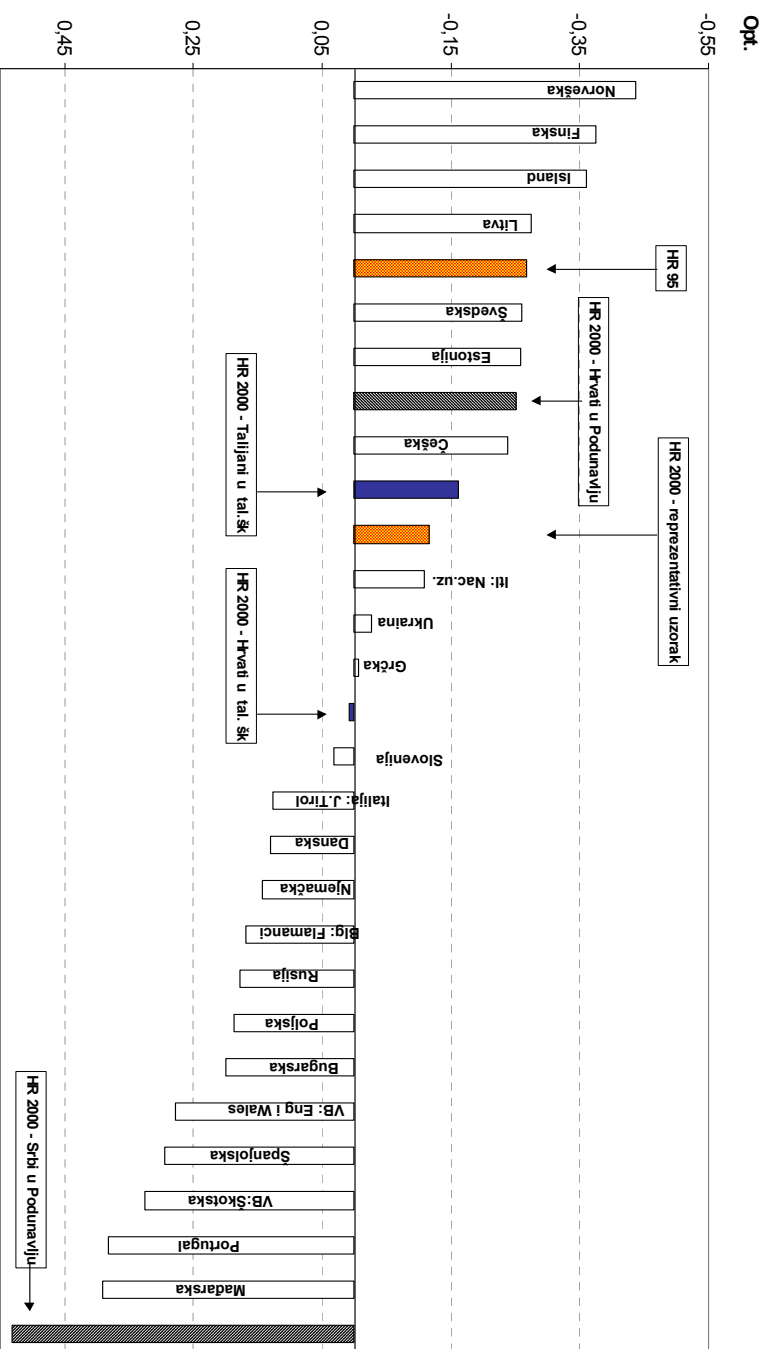
Usporedba izraženosti pesimističnih/optimističnih očekivanja na razini uzoraka pojedinih zemalja izvršena je jednostavnom analizom varijance faktorskih bodova dobivenih metodom regresije. Premda provedene analize među svim uzorcima ($F=60,781$, $df_{ug}=26.374$, $df_{mg}=28$, $p=0.000$) i među domaćim uzorcima¹⁷ ($F=15,844$, $df_{ug}=2.124$, $df_{mg}=5$, $p=0.000$) pokazuju postojanje bitnih razlika među skupinama, ove razlike treba uzeti u obzir s velikim oprezom jer su dobivene na velikom broju ispitanika ($n=26.403$ u slučaju europskog, tj. $n=2.130$ u slučaju hrvatskog uzorka). U takvim slučajevima analiza varijance i male razlike proglašava bitnima. Nadalje, provedeni Scheffeovi *post-hoc* testovi i u pogledu faktorskih bodova izračunanih na razini svih uzoraka i na razini uzoraka u hrvatskim istraživanjima pokazuju da između uzoraka iz Hrvatske znatna razlika postoji jedino između učenika srpske nacionalnosti u Podunavlju i svih ostalih, dok se drugi međusobno ne razlikuju.

Usporedba nacionalnih uzoraka na aritmetičkim sredinama faktorskih bodova (uključujući i poduzorke iz hrvatskog istraživanja iz 2000.) prikazana je na *slici 2*.

Na globalnoj razini procjene, mladi u Hrvatskoj 1995. godine pripadaju skupini koja izražava optimistične procjene socijalne i političke budućnosti vlastite zemlje i premda je kod generacije iz 2000. na grafikonu uočljivo smanjenje te optimističnosti, taj je pad neznatan. Isti zaključak u pogledu važnosti razlika vrijedi i za usporedbu među uzorcima iz 2000. godine, osim u pogledu učenika srpske nacionalnosti u Podunavlju koji su se i na europskoj i hrvatskoj razini usporedbe pokazali najpesimističnijom skupinom, dok su kod učenika hrvatske nacionalnosti iz istog područja rezultati najbliži onima iz 1995., dakle potpuno suprotni.

Da bismo utvrdili moguće razloge ovakvih očekivanja budućnosti u Hrvatskoj i pokušali objasniti varijancu rezultata različitih generacija na ovome faktoru kao kriteriju, proveli smo dvije zasebne serije multiplih regresijskih analiza *backward* metodom koristeći se kao prediktorima latentnim varijablama iz skupina “percepcija sadašnjosti” i “predodžbi o prošlosti” unutar modela povijesne svijesti. Pod pretpostavkom postojanja varijabli supresora u analizu je uključena većina latentnih varijabli iz pojedinih podskupina.

¹⁷ Riječ je o faktorskim bodovima dobivenim u analizi podataka hrvatskih istraživanja.

Opt.
Pes.
 Slika 2: Pesimistična /optimistična očekivanja mladih u pogledu budućnosti zemlje u kojoj žive

Percepcija sadašnjosti i očekivanja od budućnosti Hrvatske

U prvoj skupini regresijskih analiza korišteni prediktori dobiveni su faktorskom analizom glavnih komponenata i dovedeni u *varimax*-pozicije.¹⁸ Korišteno je ukupno jedanaest faktora iz četiri podskupine (faktorske strukture navedene su u *Dodatku A*):

1. Aktualne društvene vrijednosti (četiri faktora; 55,7% varijance manifestnih varijabli),
2. Politički stavovi o kontroverznim pitanjima (tri faktora; 42,4% varijance),
3. Stavovi prema građanskim pravima useljenika (dva faktora; 56,27% varijance),
4. Atribucija razlika među ljudima u materijalnom bogatstvu (dva faktora; 54,56% varijance).

Regresijske analize provedene su zasebno na razini pojedinačnih uzoraka. Rezultati su prikazani u *tablici 3*.

Proporcija varijance očekivanja budućnosti koja se može pripisati djelovanju ove skupine varijabli relativno je skromna i kreće se na razini velikih uzoraka od 8 do 10%, a kod manjih uzoraka od 14 do 20%.

Kod svih se skupina kao bitni prediktori pojavljuju etničko-religijska orijentacija i pripisivanje uzroka materijalnog bogatstva nepravdama u društvu. Zanimljivo je da među dvjema generacijama znatno slabi utjecaj etničko-religijskih orijentacija ($t=-2,22$, $p<0,05$), odnosno njihov doprinos optimističnijim očekivanjima. Ovakav je rezultat logičan u kontekstu opće situacije u Hrvatskoj u vrijeme dvaju istraživanja. Religioznost i usmjerenost na vlastitu nacionalnu grupu daju osjećaj sigurnosti u još nestabilnim ratnim okolnostima i neizvjesnoj budućnosti, dok se uspostavom mira i razvojem mirnodopskih uvjeta smanjuje funkcionalnost takvih usmjerenja. No, slaba prediktivna vrijednost drugih indikatora iz ove skupine varijabli, posebice vrijednosnih orijentacija, uz navedenu važnost percepcije nepravde, neizravno pokazuje slabu kvalitetu tranzicijskih procesa i sporost "demokratske resocijalizacije" (Šiber u Farnen, 1994.: 384) – tj. razvoja vrijednosnih uzoraka koji bi bili stabilnija interpretativna osnova demokratskoga političkog sustava.

U pogledu međunacionalnih razlika u Podunavlju, veća etnoreligijska usmjerenost kod Hrvata također pridonosi većem optimizmu, (kao i opća zatvorenost prema useljenicima), dok kod učenika srpske nacionalnosti ova vrijednosna orijentacija ima posve suprotno značenje. Izrazitija etnoreligijska orijentacija povezana je s većim pesimizmom. Uz to u ovoj je grupi pesimističnost također povezana sa slabijom vrijednosnom orijentiranošću prema demokraciji i suradnji, što može pokazivati manju spremnost sudjelovanja u građanskim oblicima političkog života s većinskom grupom, odnosno na jedan vid političke apatije.

¹⁸ Stabilnost faktorskih struktura čijim smo se faktorima koristili za predikciju provjeravana je na razini usporedbe glavnih uzoraka, a unutar reprezentativnih uzoraka na razini pojedinih regija. Ako su se faktorske strukture mogle objasniti identičnim brojem faktora uz koef. kongruencije veći od 0,80, tada smo ih koristili u analizi svih uzoraka, a u suprotnom smo se zasebno koristili faktorima specifičnim za manji ili veći broj uzoraka. U daljnjem tekstu su posljednji slučajevi posebno navedeni.

Tablica 3: Multipla regresijska analiza prediktora “percepcije sadašnjosti” na latentnoj varijabli očekivanja budućnosti Hrvatske

PREDIKTORI	1995.		2000. reprezentativni		2000. Podunavlje – Hrvati		2000. Podunavlje – Srbi		2000. talijanske škole	
	β	P	β	P	β	p	β	p	β	p
Etničko-religijska orijentacija	-0,253	0,000	-0,150	0,000	-0,196	0,047	0,145	0,100	-0,211	0,021
Demokratsko-kooperacijska orijentacija	-0,074	0,025	-0,122	0,001			-0,227	0,011		
Osobna zaslužnost i slučajnost kao razlozi bogatstvu	-0,077	0,020	-0,077	0,029			0,158	0,096	-0,147	0,099
Nepravda kao razlog bogatstvu	0,165	0,000	0,195	0,000	0,284	0,004	0,228	0,013	0,301	0,001
Glasovanje za ujedinjenu Europu kao čimbenik stabilnosti (neprimjenjiv na tal. škole)			-0,078	0,027						
Orijentacija na privatni život i individualizam					0,172	0,080				
Otvorenost prema svim useljenicima					-0,269	0,007			-0,151	0,093
Kulturalno-političko uvjetovanje građanskih prava useljenika							-0,174	0,074		
Socijalno-protektivna vrijednosna orijentacija							0,191	0,049		
	R=,330	R ² =,105	R=,296	R ² =,082	R=,484	R ² =,197	R=,426	R ² =,144	R=,440	R ² =,163
	$\Gamma_{y/byb}^{19} = ,270$		$\Gamma_{y/byb} = ,225$		$\Gamma_{y/byb} = ,239$		$\Gamma_{y/byb} = 0,230$		$\Gamma_{y/byb} = 0,239$	
	F=24,97	p=0,000	F=14,41	p=0,000	F=6,28	p=0,000	F=4,83	p=0,000	F=6,291	p=0,000

Dakle, oni koji su slični po nekim sociopsihološkim osobinama, u ovom slučaju pokazateljima zatvorenosti prema etničkoj grupi s kojom dijele konfliktno iskustvo u prošlosti, istodobno imaju posve različita očekivanja prema budućnosti zemlje u kojoj žive. Kako mladi predstavljaju zrcalo društvenih odnosa i ukupnog stanja u društvu (Šiber, 1998.), nije teško pretpostaviti izraženost aktualne socijalne distancije među etničkim grupama u hrvatskom Podunavlju. Dijametralno suprotna očekivanja jednim dijelom proizlaze iz identičnog sustava stavova, tj. etnocentrizma, i još uvijek odražavaju sliku traumatskoga političkog iskustva na tom području. Sukladno rezultatima, postojeći međuetnički rascjep na simboličkoj se razini može izraziti kao shemata “dok jednom ne omrkne, drugom ne osvane”.

Premda je s jedne strane objašnjena varijanca skromna, a s druge strane mogućnosti novih ratnih sukoba zasad iscrpljene, reprodukcija međunacionalnih antagonizama fak-

¹⁹ Korelacija dobivena postupkom križne validacije.

tor je nestabilnosti na putu Hrvatske k integriranom građanskom društvu i predstavlja velike poteškoće politici upravljanja razlikama.

Predodžbe o prošlosti i očekivanja od budućnosti Hrvatske

Druga serija multiplih regresijskih analiza provedena je identičnim postupkom kao i prethodna. U analizi je ukupno korišteno 18 do 20 faktora, ovisno o dobivenim zajedničkim ili za pojedine uzorke specifičnim faktorskim strukturama iz sljedećih devet podskupina varijabli “predodžbi o prošlosti” (faktorske strukture navedene su u *Dodatku B*):

1. Percepcija utjecaja različitih čimbenika u povijesti (tri faktora, 57,6% varijance manifestnih varijabli)
2. Predodžbe o srednjem vijeku (dva faktora, 49,4% varijance)
3. Predodžbe razdoblju kolonizacije do Prvoga svjetskog rata (dva faktora za sve uzorke osim talijanskih škola, 51,9% varijance; dva faktora samo za talijanske škole, 55,3% varijance)
4. Predodžbe o industrijskoj revoluciji (dva faktora za sve uzorke osim talijanskih škola, 56,2% varijance; dva faktora samo za talijanske škole, 59,1% varijance)
5. Stavovi prema Adolfu Hitleru kao povijesnoj osobi (tri faktora, 61,3% varijance)
6. Značenje promjena u istočnoj Europi od 1985. g. (tri faktora za generaciju 1995., 59% varijance; dva faktora za uzorke iz 2000., osim Srba u Podunavlju, 47,1% varijance; jedan faktor za učenike srpske nacionalnosti u Podunavlju, 36,9% varijance)
7. Predodžba o bliskoj prošlosti Hrvatske (jedan faktor, 34% varijance)
8. Predodžbe o demokraciji kao povijesnom produktu (dva faktora, 42,1% varijance)
9. Predodžbe o Europi kao povijesnom konceptu (dva faktora, 50% varijance)

Rezultati regresijskih analiza s prikazom bitnih prediktora prikazani su u *tablici 4*.

U odnosu na prethodnu skupinu korištenih prediktora proporcija objašnjene varijance nešto je veća i kreće se na razini velikih uzoraka od 13 do 18 %, a u manjim uzorcima od 13 do 32 % zajedničke varijance.

Razlike koje se pojavljuju na razini dviju generacija jesu promjena značenja utjecaja turbulentnih političkih promjena u pogledu predikcije očekivanja budućnosti ($t=2,32$; $p<0,05$), te gubitak doprinosa faktora percepcije utjecaja ekoloških i migracijskih promjena. Oba su prediktora 1995. godine pridonosili većoj pesimističnosti i takav se smjer utjecaja može objasniti svakodnevnim iskustvom s ratnim prilikama i njihovim posljedicama u vidu velikog broja prognanika, čija je prisutnost znatno mijenjala demografske slike lokalnih zajednica na području cijele Hrvatske. U 2000-oj godini značenje turbulentnih događaja vjerojatno se procjenjuje kroz prizmu globalnih pozitivnih ishoda do kojih su takvi događaji doveli – kao što su pobjeda u ratu, uspostava hrvatske države i njezinog suvereniteta na cijelom teritoriju, dok je konsolidacija demografskih slika i povratak određenog broja prognanika drugi prediktor učinilo irelevantnim za očekivanja budućnosti u Hrvatskoj.

Tablica 4: Multipla regresijska analiza prediktora “predodžbi o prošlosti” na latentnoj varijabli očekivanja budućnosti Hrvatske

PREDIKTORI	1995.		2000. reprezentativni		2000. Podunavlje – Hrvati		2000. Podunavlje – Srbi		2000 talijanske škole	
	β	p	β	P	β	p	β	p	β	p
Percepcija utjecaja turbulentnih političkih promjena i bitnih osoba	0,135	0,000	-0,102	0,004			0,152	0,087	-0,255	0,005
Percepcija utjecaja ekoloških i migracijskih promjena	0,118	0,001			0,247	0,01				
Afirmativna predodžba o Europi	-0,080	0,034	-0,194	0,000	-0,370	0,001	-0,205	0,023		
Afirmativna predodžba o demokraciji	-0,100	0,01								
Kritičnost prema demokraciji	0,224	0,000	0,155	0,000	0,397	0,000			0,414	0,000
Kolonizacija kao razdoblje širenja europske kulture i napretka (neprimjenjivo na tal. škole)	-0,077	0,034								
Industrijalizacija kao razdoblje deterioracije (neprimjenjivo na talijanske škole)	0,135	0,000	0,185	0,000	0,184	0,080				
Industrijalizacija kao razdoblje napretka (neprimjenjivo na talijanske škole)	-0,086	0,017			0,195	0,063				
Kritičnost prema Europi			0,161	0,000			0,193	0,039		
Srednji vijek kao slavno i romantično razdoblje			-0,091	0,009						
Srednji vijek kao razdoblje represije			0,088	0,018						
Hitler kao poremećeni diktator			-0,090	0,011	-0,193	0,058				
Komunistička interpretacija Hitlera			0,074	0,037					-0,302	0,001
Percepcija intelektualno-tehnološkog utjecaja					0,249	0,012				
Hitler kao veliki nacistički vođa					-0,198	0,08				
Promjene u Istočnoj Europi kao proces liberalizacije					0,212	0,069			-0,231	0,010

PREDIKTORI	1995.		2000. reprezentativni		2000. Podunavlje – Hrvati		2000. Podunavlje – Srbi		2000 talijanske škole	
	B	p	B	P	B	p	B	p	B	p
Pozitivna predodžba o socio-političkoj prošlosti Hrvatske							-0,181	0,05		
	R= ,370	R ² = ,128	R= ,432	R ² = ,176	R= ,627	R ² = ,323	R= ,398	R ² = ,127	R= ,539	R ² = ,261
	$r_{y/byb} = ,255$		$r_{y/byb} = ,306$		$r_{y/byb} = ,314$		$r_{y/byb} = 0,291$		$r_{y/byb} = 0,337$	
	F=14,85	p=0,000	F= 17,84	p=0,000	F= 5,55	P=0,000	F= 5,124	p=0,000	F=9,746	p=0,000

U tri od pet uzoraka kao najbolji pojedinačni prediktor pojavljuje se faktor koji se odnosi na kritičnost prema negativnim pojavama i nedostacima demokratskog poretka. Što je izrazitije negativno mišljenje o povijesnom konceptu demokracije, pesimističnija su i očekivanja budućnosti. Dok je snaga ovog prediktora izrazitija kod učenika talijanskih škola i hrvatskih učenika u Podunavlju, kod učenika srpske nacionalnosti on je irelevantan u pogledu predviđanja očekivanja budućnosti i inicijalna mu je korelacija s kriterijem neznatna. Ako uz tu činjenicu uzmemo u obzir podatak iz prethodne analize u kojoj je bitan prediktor pesimističnih očekivanja slabija orijentiranost prema demokraciji i suradnji, onda to može ukazivati da se kod ovih učenika procjena budućih društvenih i političkih zbivanja na tlu Hrvatske ne temelji na sagledavanju društvenih zbivanja kroz prizmu demokratskih procesa. Daljnji prediktori iz druge analize koji pridonose objašnjenju pesimističnosti učenika srpske nacionalnosti predstavljaju naglašavanje značenja turbulentnih političkih promjena u prošlosti, negativno mišljenje o Europi i pozitivne predodžbe o životu u Hrvatskoj prije 40 godina. U skladu s do sada navedenim, može se pretpostaviti da proces reintegracije Podunavlja, u smislu stvaranja povjerenja u demokratske institucije Republike Hrvatske, kod građana srpske nacionalnosti nije ni izbliza završen.

Što se tiče učenika hrvatske nacionalnosti u Podunavlju, njihova se veća optimističnost očekivanja može objasniti pozitivnijim mišljenjem o Europi i manjim isticanjem značenja migracijskih zbivanja u prošlosti, ali isto tako i manjim isticanjem utjecaja intelektualnih, znanstvenih i tehnoloških postignuća iz prošlosti, slabijim značenjem liberalizacijskih procesa u Istočnoj Europi, te stavom prema Adolfu Hitleru kao velikom nacističkom vođi. Posljednja četiri prediktora navode nas na pretpostavku da su možda izrazi antiintraceptivnosti i identifikacije s totalitarnim autoritetima, odnosno aspekti sindroma autoritarne ličnosti (Adorno i sur., 1950.) koji na psihološkoj razini imaju obrambenu funkciju prema traumatičnoj prošlosti.

Ono što izdvaja učenike talijanskih škola u pogledu doprinosa optimističnosti jesu faktori "Komunistička interpretacija A. Hitlera" (sadržan od dvije čestice: b. Vodeći protivnik komunizma i c. Lutka njemačkih industrijalaca i imperijalista) i percepcija vremenski bliskih promjena u Istočnoj Europi kao "proces liberalizacije". Dok je doprinos drugog prediktora jasan u smislu optimizma zbog pada totalitarnog poretka i uspostave demokracije, interpretacija doprinosa prvoga iziskuje detaljniju analizu. Naime, za razliku od ostalih, u ovoj je skupini ispitanika "komunistička interpretacije A. Hitlera" izraženija kod onih koji se identificiraju s lijevom političkom ideologijom

($r=-0,27^{20}$, $p=0,01$), koji izraženije pokazuju “otuđeni odnos prema povijesti”²¹ ($r=0,33$, $p=0,002$) i slabije povjerenje u klasične izvore informacija o povijesti²² ($r=-0,30$, $p=0,003$). Kad sukcesivno uvodimo ove korelate u kontrolu povezanosti između “komunističke interpretacije A. H.” i “očekivanja budućnosti” po gore prikazanom redosljedu, ta se povezanost smanjuje kako slijedi ($r=-0,22$, $p=0,04$; $r=-0,18$, $p=0,09$; $r=-0,15$, $p=0,16$) i postaje neznačajnom. Uz naznaku opreznosti pri zaključivanju zbog malog broja ispitanika, ovakvi rezultati mogu upućivati na pretpostavku da je analizirana prediktivna vrijednost ideološki specifične interpretacije A. Hitlera dijelom izraz negativnih stavova prema povijesnim zbivanjima i koncepcijama koje se kose s pozitivnim vrednovanjem multikulturalne zajednice kao što je Istra. Pritom se vlastita lokalna zajednica može smatrati “iznimkom od pravila” i pozitivnim primjerom suživota, odnosno predstavljati referentnu točku koja opravdava stav o “moralnoj superiornosti”.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja odražavaju društvene i političke procese koji su zahvaćali Hrvatsku u posljednjem desetljeću, kako na općoj, tako i na razini manjih područja kao što je Podunavlje. Sukladno tim promjenama mijenjala se i konstelacija elemenata povijesne svijesti koji su bili u osnovi perspektiva budućnosti kod mladih osoba. U kontekstu Europe iz 1995. godine, obje generacije u Hrvatskoj (osim Srba u Podunavlju) optimistično gledaju na budućnost svoje zemlje. S obzirom na negativne trendove odljeva mladih iz Hrvatske čini se da je ovaj motivacijski potencijal nedovoljno iskorišten. No što se daljnjom socijalizacijom i sve potpunijim ulaskom mladih u svijet odraslih s tim potencijalom događa, predmetom je budućih analiza. Moguće pretpostavke trebale bi razmatrati povećanje značenja individualne egzistencije i samoaktualizacije s odrastanjem i njezine povezanosti s percepcijom negativnih procesa u društvu, kao i hipotezu o “nerealističnim očekivanjima” koja se u srazu sa socijalnom realnošću premeću u vlastitu suprotnost.

Dobivene razlike među uzorcima u pogledu očekivanja mogu se djelomično objasniti “percepcijama sadašnjosti” i “predodžbama o prošlosti”. Prvom skupinom prediktora može se objasniti od 8 do 20% varijance kriterijske varijable. Čini se da prestankom rata i normalizacijom života etničko-religijske vrijednosti postaju manje važnima u procjeni budućih socio-političkih procesa. Premda bi smanjenje neizvjesnosti trebalo otvarati mogućnost korištenja drugih kriterija za procjenu budućnosti, znatniju relevantnost zadržava samo percipirana socijalna nepravednost kao uzrok materijalnih razlika, što, uz ogradu da je riječ o petnaestogodišnjacima kojima tek predstoji intenzivan proces daljnje političke socijalizacije, pokazuje percipiranu slabu kvalitetu tranzicijskih procesa.

²⁰ Ova i sljedeće navedene korelacije su parcijalne, dobivene uz kontrolu ostalih bitnih prediktora socio-političkog očekivanja budućnosti Hrvatske u skupini učenika talijanskih škola (v. *tablicu 4*) i ne razlikuju se znatno od inicijalnih korelacija s “komunističkom interpretacijom A. H.”

²¹ Riječ je o faktoru općeg značenja povijesti što ga tvore sljedeće tvrdnje: “nešto mrtvo i prošlo, što nema nikakve veze s mojim sadašnjim životom”, “gomila okrutnosti i nesreća” i “školski predmet i ništa više”.

²² Školski udžbenici, dokumenti, predavanja nastavnika i muzeji.

Takav manjak utemeljenosti očekivanja na društvenim vrijednostima također upozorava na sprost procesa demokratske resocijalizacije u Hrvatskoj.

U pogledu međunacionalnih razlika u hrvatskom Podunavlju čini se da su dijamelno suprotna očekivanja dijelom posljedica identičnoga ideologijskog obrasca etnocentrizma, te pokazuju reprodukciju stavova koji su se generirali u vrijeme raspada SFRJ-a.

“Predodžbama o prošlosti” može se objasniti između 13 i 32% varijance očekivanja budućnosti života u Hrvatskoj. Kritičnost prema negativnim pojavama i nedostacima demokratskog poretka kao povijesnog produkta pojedinačno je najrelevantnija za procjenu nečije pesimističnosti/optimističnosti, osim kod učenika srpske nacionalnosti u Podunavlju, što uz slabiju vrijednosnu usmjerenost prema demokraciji i suradnji, te ostale prediktore predodžbi o prošlosti upozorava na to da se očekivanje budućnosti Hrvatske kod ovih učenika uopće ne temelji na percepciji demokratskih procesa i odražava manje povjerenje u demokratske institucije Republike Hrvatske. S druge strane, optimizam učenika talijanskih škola dodatno je podržan pozitivnom percepcijom “liberalizacije” Istočne Europe, te “Komunističkom interpretacijom A. Hitlera”, za koju smatramo da predstavlja dio negativnog stava prema koncepcijama koje nisu u suglasju s vrijednostima multikulturalne zajednice.

Ova analiza dviju generacija i dviju lokalnih zajednica u Hrvatskoj pokazala je barem djelomično vrijednost koncepta povijesne svijesti. No, ono što rezultati sugeriraju potrebno je dodatno provjeriti kako na drugim dobnim skupinama, tako i u odnosu na druge populacije. Je li, u tom smislu, vrijednosna neutemeljenost očekivanja specifikum tek mladih, ili je riječ o općem stanju postkomunističkih društava u kojima su nacija i religija samo zamijenile klasu, a povijest ideologiju (Šiber, 1992.: 102) – petrificirani model mišljenja tek sadržajno “preobučen”, koji se teško cijepi na vrijednosti civilnog društva. Nadalje, koji su aspekti negativne međuovisnosti identiteta (Kelman, 1999.: 581) etničko-jezičnih grupa karakteristični za konfliktna i postkonfliktna područja i kako ih ublaživati? Koja je uloga povijesnog obrazovanja u rastakanju isključivosti? Kakvu odgovornost ima prema budućnosti ona(j) čije se koncepcije svode na to da “pobjednik uzima sve”?

Literatura

- Adorno, Theodor., *et al.*, 1950.: *The Authoritarian Personality*, Norton, New York
- Angvik, Magne i Borries, Bodo (ur.), 1997.: *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Korber-Stiftung, Hamburg, Vol. 1 – 2
- Elias, N., 1996.: *O procesu civilizacije*, Izdanje Antibarbarus, Zagreb
- Farnen, F. Russell (ur.), 1994.: *Nationalism, Ethnicity and Identity: Cross National and Comparative Perspectives*, Transaction Publishers, New Brunswick/ London
- Fulgosi, Ante, 1988.: *Faktorska analiza, Školska knjiga*, Zagreb
- Kasapović, Mirjana (ur.), 2001.: *Hrvatska politika 1990. – 2000*. Biblioteka Politička misao, Zagreb
- Kelman, C. Herbert, 1999.: The interdependence of Israeli and Palestinian National Identities: Ther Role of Other in Existential Conflicts, *Journal of Social Issues*, (55) 3: 581 – 600
- Leeuw-Roord, Joke, 1998.: *The State of History Education in Europe*, Korber-Stiftung, Hamburg
- Macdonald/ Sharon (ur.), 2000.: *Approaches to European Historical Consciousness. Reflections and Provocations*, Korber-Stiftung, Hamburg
- Pennebaker, James W. i sur. (ur.), 1997.: *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, New Jersey
- Rüsen, Jorn, 2001.: *What is Historical Consciousness? – A Theoretical Approach to Empirical Evidence*, Izlaganje sa skupa “Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks”, University of British Columbia, Vancouver, B.C.
- Šiber, Ivan, 1992.: *Politička kultura i tranzicija*, Politička misao, (29) 3: 93 – 110
- Šiber, Ivan, 1996.: Mladi i povijest, Odnos prema povijesti i povijesna svijest, *Politička misao*, (33) 1: 110 – 128
- Šiber, Ivan, 1998.: *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb
- Wineburg, S. Samuel, 2001.: *Historical Thinking and Other Unnatural Acts*. Izlaganje sa skupa “Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks”, University of British Columbia, Vancouver, B.C.
- Zvonarević, Mladen, 1989.: *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb

Nebojša Blanuša

*SOCIO-POLITICAL EXPECTATIONS OF YOUNG PEOPLE IN
CROATIA WITHIN THE MODEL OF HISTORICAL CONSCIOUSNESS*

Summary

The author looks into the structure and the explanation of the socio-economic expectations of young people regarding Croatia's future within the theoretical framework and the operational model of historical consciousness as well as the findings of the 1995 international study of 27 European countries and the repeated study in Croatia in 2000. The findings of those analyses show that (1) the structure of such expectations may be explained away by a universal factor of *socio-political pessimistic/optimistic expectations of Croatia's future*. This structure is in line with the expectations of young people from other European states concerning the future of their respective countries. Unlike other European states, both generations of young people in Croatia in 1995 belong to the group with optimistic assessments. The same conclusion regarding the differences applies to the 2000 samples, the only exception being the pupils of Serbian extraction from the Danube region; this group represents the most pessimistic group at both levels of comparison; (2) "The perceptions of the present" can account for between 8 and 20% of the variant of the variable of the expectations of young people. There is a significant decrease in the predictive power of the ethnic-religious value orientation, while the influence of attributing material differences to injustice in the society is constant. Concerning inter-ethnic differences in the Danube region it seems that the opposite expectations are partly due to the identical ideological ethnocentric pattern, indicative of the perpetuation of the attitudes generated during the disintegration of the former Yugoslavia. "The notions of the past" can explain between 12 and 13% of the variant of the criterion variable. In most samples, the best single predictor is the critical attitude towards democracy as a historical product, with the exception of the pupils of Serbian extraction in the Danube region; together with other predictors this indicates that the expectations about Croatia's future of these pupils are not based on the perception of the democratic processes. Also, they reflect a lower level of confidence in the democratic institutions of the Republic of Croatia.

Key words: historical consciousness, notion of the past, perception of the present, expectations for the future, young people, Croatia, inter-ethnic differences

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000.
E-mail: nblanusa@fpzg.hr